

Særtryk af

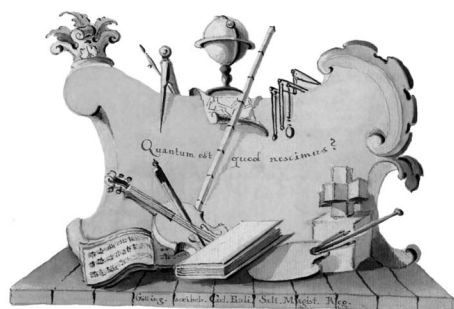
FUND OG FORSKNING

I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS

SAMLINGER

Bind 49

2010

With summaries

KØBENHAVN 2010

UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 258.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 107.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lessebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-077-3

BETTY MØLLERS ALMANAK

AF

FINN GREDAL JENSEN

Det Kongelige Bibliotek erhvervede i 2006 en lille almanak som har tilhørt Betty Møller (1804-34). Hun havde modtaget almanakken for 1830 som en gave fra sin mand, digteren og filosofen Poul Martin Møller. På det første blad læses øverst til højre en dedikation i hans sædvanlige latinske hånd: "Til min elskede Kone Betty. / D: 14de December 1829." Møller var på dette tidspunkt ansat som professor i filosofi ved det norske universitet i Christiania. Kilderne til opholdet i Norge er ellers sparsomme, men endnu en kilde, almanakken, kan nu kaste lidt mere lys over udlændigheden. Den indeholder en række personlige notater af Betty Møller, indført på de blanke blade ud for kalenderen på de modstående sider. Som det dog vil fremgå, har hun ikke kun brugt almanakken som kalender for året 1830, da nemlig nogle af optegnelserne viser sig at stamme fra en senere tid forud for hendes tidlige død i 1834. I det følgende præsenteres almanakken nærmere med en fuldstændig transskription af hendes indførsler i den. Indledningsvis gives der et kort overblik over den almindelige baggrund og de hidtil kendte kilder til årene i Norge.

Baggrund og hidtidige kilder til opholdet i Norge

Betty Møller, født Berg, var Poul Martin Møllers første hustru, en naturlig og nydelig proprietærdatter fra godset Skjoldemose nær Svendborg. Han traf hende første gang i sommeren 1826 under et besøg hos sin yngste søster Rasmine, der var gift med præsten i Ollerup, Thomas Bredsdorff. Møller friede snart efter til Betty Berg da hun var på visit i København, men deres forlovelsestid skulle blive en længere adskillelse; han var nemlig blevet udnævnt til lektor i filosofi ved Frederiks-Universitetet i Christiania og drog til Norge alene. Parret tilbragte det første år sammen pr. post. Ellers havde han et medbragt miniaturepor-

Ill. 1: Miniatureportræt af Betty Møller, født Berg (1804-34). Gengivet efter Johs. Brøndum-Nielsen: *Poul Møller Studier*, 1940.

træt af sin forlovede at kigge på (se illustration 1).¹ Først den følgende sommer stod brylluppet på Fyn.

Sammen med sin mand ankom Betty Møller til Norge med dampskibet 'Prinds Carl' den 5. august 1827. Det var et land hvor hun aldrig skulle føle sig hjemme. På rejsen til Christiania var de ledsaget af Bettys veninde, præstedatteren Christine Christensen, der skulle føre hus for lektoren og dennes kone, og desuden af en tjenestepige Karen. Frøken Christine forblev i Norge i ni måneder, indtil maj 1828, og førte en dag-

¹ Gengivet i farver i Johs. Brøndum-Nielsen: *Poul Møller Studier*, 1940, mellem s. 10 og 11 i kapitlet "Portrætter fra Poul Møllers Kreds" (jf. *Nationaltidende*, 7.5.1939); også afbildet i Niels Hedin: *Stamtavle over Slægten Berg*, 1918, s. 38. Møller takker for denne behagelige foræring i et brev til sin forlovede og siger at det "i Christiania [skal] hænge over mit Skrivebord i sin smukke Indfatning og aldrig i Livet forlade mig. Naar jeg da til Vinter sidder alene i mit Studerekammer om Aftenen, mens det norske Birketræ knitrer i min Kakkellovn, er jeg endda ikke ene, men har det herligste og elskeligste Selskab hos mig. Man kan strax see, hvem det skal være og, ved at hjælpe lidt paa det med Fantasien, ret levende forestille sig Dig derved, selv om man ikke har Originalen saa godt indpræget i sin Erindring, som jeg", jf. *Poul Møller og hans Familie i Breve*, 1-3, udg. af Morten Borup, 1976, nr. 72; i samme brev nævner han dog at maleren (som i øvrigt er ukendt) ikke yder hendes skønhed fuld retfærdighed. Brøndum-Nielsen skriver i 1940 at "det smukke Miniature-Portræt værnes som et kostbart Familieminde af Sønnedøtrene, Frøkenerne Betty og Thora Møller" (*Poul Møller Studier*, s. 9f.), men hvor billedet i dag befinder sig, har ikke kunnet oplyses.

bog som fortæller detaljeret om dagliglivet i ægteskabets første tid.² Vi hører her om Bettys vedvarende upasselighed og dårlige humør, de hyppige lægebesøg og hendes sofaliggeri. Møller var ofte væk hele dagen for at passe sine omfattende pligter ved universitetet – her var han allerede den 10. juli 1828 forfremmet til professor – hvortil kom at han af økonomiske grunde måtte undervise i græsk og latin på en privatskole. Han selv var tilfreds med forholdene i hjemmet og skrev den 7. december 1828 i et brev til sin far og sin stedmor: “I min huslige Stilling er jeg usædvanlig lykkelig, som Enhver maa være, der har en saa blid og elskværdig Kone, som jeg har. Den Omstændighed, at jeg føler mig meest tilfreds i min Kones Selskab og hun sig meest tilfreds i mit gjør, at vi næsten slet ikke omgaaes med Andre, ja saa lidet at jeg tit tænker paa, vi bør gjøre det noget meer. Vi aftale da ogsaa imellem at gjøre et eller andet Besøg, men det bliver for det Meste opsat. Dog er dette meest hendes Skyld.”³

I den omtalte “Christines Dagbog” fra det norske opholds første tid får man ellers indtryk af at der var rigeligt med gæster i hjemmet. Men følelsen af isolation i det fremmede er alligevel et gennemgående træk. I brevet fra nytårsdag 1829 fra Møller til Sibbern læser man: “Endnu er jeg ligesaa vel fornøjet her i Norge, som da jeg sidst skrev Dig til, skjøndt jeg naturligviis meget heller vilde leve i mit Fædreneland, naar jeg der befandt mig i en lignende Virkekreds. Rimeligviis vil jeg altid finde mig noget fremmed her; [...] vi savne, selv hos de elskværdigste Nordmænd, den velbekjendte danske Venlighed. [...] Folk her paa Stedet føre et besønderlig isoleret Liv, hvorom man ikke let gjør sig nogen Forestilling, naar man er vant til den kjøbenhavnske Omgjængelighed og Meddelelseslyst.”⁴ Parret omgikkes bl.a. astronomen professor Han-

² “Christines Dagbog” er udgivet af Brøndum-Nielsen i *Poul Møller Studier*, s. 211-270.

³ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 99. Tilsvarende læser man i et brev til F.C. Sibbern: “[...] naar man nu engang saaledes skal skjøtte sig selv, da kan man ikke gjøre det under behageligere Omstændigheder end jeg, der i min huslige Stilling er saa ubeskrivelig lykkelig. Jeg har aldrig kjendt agtværdigere eller elskværdigere Fruentimmer end min egen Kone, og da hun idelig forsikrer mig, at hun med fuldkommen Tilfredshed kan tilbringe sit hele Liv i Norge, bør da jeg, som har flere Midler til at udfylde Savnet af Slægt og Venner, meget meer kunne finde mig i min Udlændighed.” *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 100.

⁴ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 100. Tonen er endnu skarpere i et senere brev til Sibbern fra 6.5.1830 hvori han redegør for to grunde til nu at ville til “det kjøbenhavnske Athen” for enhver pris: “1. det er mig en bedrøvelig Stilling, at være reven ud af al Connexion med Mænd, der have varm Interesse for Videnskabelighed: 2. hverken min Kone eller jeg selv kan ret føle os hjemme iblandt norske Folk”, *Poul Møller og hans Fa-*

steen og frue (hun var dansk og havde hjemve ligesom Betty), men især havde Møller glæde af filosofien og juristen Claus Winther Hjelm (1797-1871). Det litterære miljø i Norge opsøgte han ikke. Dette kan skyldes flere ting, nok mest at han nu fordybede sig helt i de filosofiske studier; men i sit frivillige eksil fulgte han med i hvad der foregik i det æstetiske liv i Danmark, hvor han også selv var leveringsdygtig i nogle få digte og anmeldelser.

Kilderne til opholdet i Norge er som sagt sparsomme. Der findes naturligvis forskellige vidnesbyrd og arkivalier om Møllers professionelle virke ved det norske universitet (som ikke skal behandles nærmere her), men ikke meget når det gælder privatlivet ud over den ovennævnte "Christines Dagbog" og hvad den overleverede brevveksling kan fortælle. Særlig skal også fremhæves et senere brev fra 1839 fra Claus Winther Hjelm til Christian Winther, Møllers plejebor, med en skildring af tiden i Norge.⁵ Brevet var en vigtig kilde til F.C. Olsens behandling af denne tid i Møllers første biografi, *Poul Martin Møllers Levnet, med Breve fra hans Haand*, 1843.⁶ Hjelm beretter i bredere forstand om Møllers virke i det norske og kommer også en anelse ind på det private liv. Han bekræfter "at hans [Møllers] Kones heftige Hjemvee mere end hans egen Tilbøielighed bidrog til hans Beslutning, at ombytte Stilling", altså blive professor i København da det blev muligt. Om Betty Møller læser man følgende: "Især morede det os meget at høre ham [Møller] disputere med sin Kone om Forfattere eller fælles Bekjendte. Naar han havde fortalt en Anecdote, eller givet en træffende Beskrivelse, uden

milie i Breve, nr. 110, og senere i et brev til Heiberg udmales de norske som "mine stive, høitidelige, kolde, stolte, haarde, udelikate, plumpe, fordomsfulde quasi-Landsmænd her paa Stedet", *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 113.

⁵ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 201; første gang udgivet i Ludvig Daae: *Fra Poul Møllers Liv som Professor i Christiania*, i *Historiske Samlinger udgivne af Den Norske Historiske Kildeskriftkommission*, 3, Christiania 1908, s. 1-20; s. 16-20. Daae bemærker bl.a. (som havde han denne viden på første hånd): "Det er mig bekjendt, at Poul Møllers af ham saa elskede Hustru, der endnu mere end Manden længtes efter Danmark, fandt sin Mands Gage noget knap, hvad der jo ogsaa er forklarligt, naar man erindrer, at hun var en Godseierdatter fra Fyn." (s. 5).

⁶ F.C. Olsen: *Poul Martin Møllers Levnet, med Breve fra hans Haand* udkom både separat og som en del af *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller*, udg. af Christian Winther, F.C. Olsen og Christen Thaarup, bd. 1-3, 1839-43, foran i bd. 3 med selvstændig paginering 1-116; Olsens fremstilling af tiden i Norge finder man s. 80-102. Ellers må fremhæves skildringen i Vilh. Andersen: *Poul Møller. Hans Liv og Skrifter efter trykte og utrykte Kilder i Hundredaaret for hans Fødsel*, 1. udg. 1894, s. 284-316; jf. 3. udg. 1944, s. 284-316. Se desuden Morten Borups oversigt over Norges-opholdet i *Poul Møller og hans Familie i Breve*, 3, s. 12-15.

at bruge den moralske Alen til Maalestok, faldt hun ham og os Andre i Flanken med denne; men ofte havde hun, greben af hans Humor, lige saa meget at kæmpe mod sin egen som mod vores syndige Tilbøielighed til at lee af en fortræffelig Veninde eller Ven. Saadanne Skjermydsler har De vist selv oftere været Vidne til [...].”⁷

Proveniensen og bibliografisk beskrivelse

Dette antal af kendte men få kilder kan altså nu udvides med Betty Møllers almanak, der hidtil har været upåagtet fordi den var i privat-eje. Den blev først indlemmet i Håndskriftafdelingen på Det Kongelige Bibliotek i 2006 (Acc. 2006/103). Ud over den ovennævnte dedikation i Poul Martin Møllers hånd er bogen kun beskrevet af Betty Møller selv – når man ser bort fra nogle senere blyantnotitser på forpermens inderside. Disse tilskrivninger skyldes en af almanakkens senere ejere, dr.phil. Erik Dal, som anfører at han havde fået den i 1982 af forlæggeren Ole Restrup (1910-98), og at sidstnævnte havde erhvervet den af Thora Møller “efter Bettys død”.⁸ Med Betty menes der her bibliotekar Betty Møller (1864-1942), der var næstældste datter af Betty og Poul Martin Møllers ældste søn Rasmus Christian Møller (1828-99), og den omtalte Thora Møller (1873-1954) var dennes yngste datter.⁹ Det fremgår af almanakkens afsluttende store optegnelse at den senere er stilet til Bettys og Pouls næstældste søn Frederik Møller, kaldet Fritz (1830-47), om hvis tidlige barndom adskillige af indførslerne handler; men han døde kun sytten år gammel som elev på Odense Katedralskole, og storebroderen må derefter have arvet almanakken, som fra ham er gået videre til døtrene. Et lille halvt år før Erik Dals død i november 2006 kom almanakken sammen med andre af hans bøger på auktion og købtes af Vangsgaards antikvariat, hvorfra den senere kom til Det Kongelige Bibliotek. Det skal tilføjes at der ved samme lejlighed blev erhvervet endnu en almanak, en fint indbundet *Skriv-Calender eller dag-*

⁷ Der citeres efter den anførte artikel af Ludvig Daae. Det originale brev er gået tabt.

⁸ Dette fremgår også af et brev fra Ole Restrup til Erik Dal, jf. Acc. 2006/103, lægget ‘Korrespondance’.

⁹ Se Lise Lund: *Biskop Rasmus Møllers slægt*, 1969, s. 25, tabel 8. Navnet Thora var meget brugt i Rasmus Christian Møllers familie; ikke blot blev han gift med en Thora, nemlig Thora Marie Brendstrup (1839-1922), hvis mor for øvrigt også havde båret dette navn, men to af deres døtre hed Thora: den omtalte frk. Thora Møller og den ældste Thora Eline Marie Møller (1863-1936), som man dog tør formode ikke har haft Thora som kaldenavn!

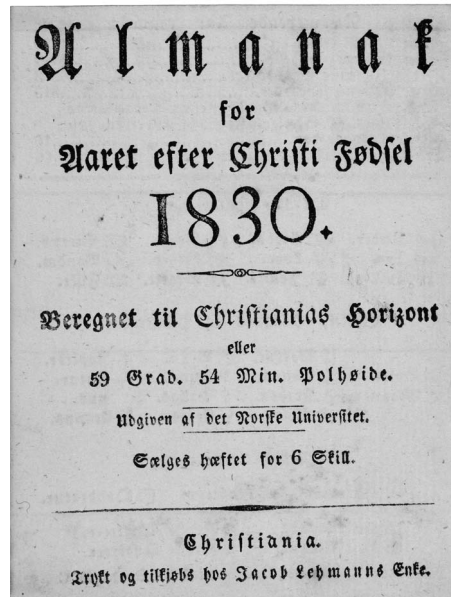
lig *Lommebog for 1823*, udgivet af E.G.F. Thune; den har angivelig tilhørt Poul Martin Møller, men er ikke beskrevet af ham (kalenderen indtil august er udkåret, og resten af kalenderdelen er ubeskrevet).¹⁰ Dal havde heri indlagt nogle løse blade hvis herkomst han oplyser ikke at kunne huske: det ene et dobbeltblad (hvoraf nederste del af første blad er klippet bort) med udkast til digte i Christian Winthers hånd, det andet en mindre lap med en liste af Møller over en snes bøger som skulle foræres til angivne personer eller måske var lånte og skulle leveres tilbage til deres rette ejermænd, formodentlig efter hans død.¹¹

Betty Møller modtog som sagt almanakken for 1830 som en gave fra sin mand. Den var udgivet af universitetet, som det var skik. Københavns Universitet havde haft eneret til udgivelse af almanakker både for Danmark og Norge, men efter 1814 overgik almanakprivilegiet for Norges vedkommende til det få år forinden oprettede Kgl. Frederiks Universitet i Christiania. På titelbladet læser man følgende: "Almanak | for | Aaret efter Christi Fødsel | 1830. | Beregnet til Christianias Horizont | eller | 59 Grad. 54 Min. Polhøide. | Udgiven af det Norske Universitet. | Sælges hæftet for 6 Skill. | Christiania. | Trykt og tilkjøbs hos Jacob Lehmanns Enke." (se illustration 2). Betty Møllers eksemplar er beskåret og indbundet i et samtidigt halvbind med ryg og hjørner af lysebrunt marmorert skind og med marmorert flerfarvet overtrækspapir. Nederst er et mindre stykke af ryggen, 13-15 mm, brækket af. Bindets mål er ca. 113 × 88 mm (højde × bredde) og dets tykkelse ca. 8 mm. De beskårne blade måler ca. 109 × 83 mm. Formatet er 32°. Almanakken er upagineret og rummer 33 blade i 1 læg, men således at det ekstra bl. 17 er klæbet fast til bl. 18 med en fals på 5 mm. Hæftetråden er naturfarvet, og papiret er kraftigt og ribbet, bl. 17 lidt kraftigere papir end

¹⁰ Almanakken for 1823 findes under samme accessionsnummer, Acc. 2006/103, og i samme læg som Betty Møllers almanak. Ole Restrup meddeler Erik Dal at den har tilhørt Poul Martin Møller, jf. Acc. 2006/103, 'Korrespondance'. På de seks blanke sider bagest i bogen er med en fremmed hånd indført en 'Bøn', og de seks første sider er også beskrevet med ukendte hænder, bl.a. to sider med poesi under overskriften 'Af Grethes Stambog' (måske drejer det sig om Bettys lillesøster; sml. kommentar nedenfor til bl. 11r). Man forstår af indholdet af disse tilskrivninger, hvor også navne som Bredsdorff og Lange optræder, at denne almanak senere kan have haft en tilknytning til Skjoldemose og omegn.

¹¹ Disse papirer befinder sig i Acc. 2006/103, læg 3, sammen med et notat herom af Erik Dal fra januar 1998 og en kopi af min egen transskription fra 28.6.2006 af Betty Møllers almanaks afsluttende store optegnelse (som dog nedenfor i denne artikel vil blive justeret i nogle få detaljer).

Ill. 2: Titelbladet i Betty Møllers almanak (bl. 2r).

de øvrige blade. Vandmærket er vanskeligt at bestemme, formodentlig læses der '1827' fordelt over flere blade.

Almanakken rummer ud over en kalender de sædvanlige astronomiske informationer, angivelse af navne, højtider mv. Hvert andet blad har på forhånd været blankt med plads til personlige notater ud for kalenderen på den modstående recto- eller versoside. Denne særlige indretning må man have sig for øje ved læsningen af den følgende transskription af almanakkens indhold.

Transskription og kommentarer

Nedenfor bringes en transskription af almanakkens indførsler side for side, afbrudt af kommentarer hvor disse skønnes nødvendige. Linjefordelingen er den samme som i forlægget. For de fortrykte siders vedkommende angives blot sidernes indhold. Til kalenderen på den modstående side har Betty Møller undertiden indvist til den relevante dato, ofte med en kort vandret streg og i to tilfælde med et kryds; disse indvisningstegn gengives ikke. De jævnlige forekommende geminationsstreger over bogstavet m (og sjældnere n) gengives heller ikke, men opløses til dobbelt konsonant. Understregninger gengives med kursiv.

[forpermens inderside]

6 – 21 β for Tøjet.

7 – 8 β for Foret.

Fritz 2 – 4 – 5

Kommentar: På forpermens inderside har Betty Møller henkastet nogle linjer fra hverdagen, et lille regnskab.¹² Siden 1816 var den norske møntfod speciedaler, svarende til 5 ort eller 120 skilling.¹³ De angivne udgifter til sønnen Fritz er henholdsvis 6 ort og 21 skilling til tøj og 7 ort og 8 skilling til for. Bettys korrekte sammentælling af disse to poster lyder: 2 speciedaler, 4 ort og 5 skilling. Blot til sammenligning kan nævnes at almanakken kostede 6 skilling i hæftet stand, og at Møllers årsløn som professor var 1050 speciedaler, men som tidligere nævnt måtte han samtidig undervise på en privatskole for at få økonomien til at hænge sammen, og der måtte tilmed optages lån.¹⁴ I deres ægteskab var det Betty der holdt styr på pengene. Møller roser hende for denne egenskab: “Hvad vores Oeconomie angaaer,” skriver han fx til sin far i december 1828, “da kræver den paa dette over al Maade dyre Levested megen Opmærksomhed fra vor Side, uagtet vi leve meget tarveligt og aldrig indbyde Nogen til os. [...] min gode Kone lægger sit Hoved iblød med stor Iver for at finde paa Besparinger og finder sig med største Beredvillighed i alle Opofrelser og Indskrænkninger.”¹⁵

¹² Forpermen rummer desuden de ovennævnte tilskrivninger af Erik Dal, nemlig følgende: ud for Møllers dedikation konstateringen “Poul Møllers hånd” fulgt af en pil; midt på siden en bemærkning der intet synes at have med almanakken at gøre: “Notat om forb. i Faust II”, og nederst proveniensen: “Til O.R. fra Thora Møller / efter Bettys død. / Erik Dal fra Ole Restrup 20 – 12 – 82” (den 20.12. var Dals fødselsdag). Endvidere er fra Håndskriftafdelingens side nederst med blæk tilføjet opstillingssignaturen “Acc. 2006/103”. Allernederst på det følgende bl. 1r har Dal noteret et nummer “8280 P”.

¹³ En ort, hvis værdi var 24 skilling, blev ikke udmøntet men var blot en regningsenhed (svarende til mark). Møntvæsenet i Danmark på denne tid var: 1 rigsbankdaler = 6 mark = 96 skilling. Det var først i 1875 at Norge tilsluttede sig den nordiske møntunion hvor man gik over til decimalsystemet med kroner og øre.

¹⁴ Næringssorgerne blev ikke mindre i Danmark, hvor Møller fik 1200 rigsbankdaler årligt ud over honoraret for forelæsninger, men reelt var der tale om en mærkbar reduktion af indkomsten (senere i århundredet blev det ved møntunionen i 1870'erne fastsat at 2 rigsbankdaler i værdi svarede til 1 norsk speciedaler). Samtidig med at han skulle passe professoratet, måtte han fra 1832 undervise i græsk og dansk stil i Borgerdydskolen på Christianshavn, hvor hans ven Niels Bygom Krarup var rektor. Hertil kom at familien ofte måtte have pensionærer boende i hjemmet.

¹⁵ *Poul Møller og hans Familie i Brevet*, nr. 99. Med det dyre levested sigtes der i dette brev til lejen af gården Frogner uden for Christiania, som familien var flyttet ud til i foråret

[1r Poul Martin Møllers dedikation]

Til min elskede Kone Betty.

D: 14de December 1829.

[1v blank]

[2r titelblad]¹⁶

[2v rummer en kronologi, Nærværende Aar regnes: | Efter Christi Fødsel det ... 1830 | Efter Verdens Skabelse det ... 5797 osv. samt lister over anvendte symboler for De 12 Himmeltegn; Solen, Maanen og Planeterne; Aspecterne]

[3r]

d 3 Septbr: gjordt Fritzes røde Kjole færdig
syet et Stole Betræk til Christians Stoel
stoppet mit Forklæde, vadsket en Deel
Baand, sprættet den grønne Kaabe op
til Fritz, syet Baand i en af Fritzes Bleer,
det er slet Vejr men Børnene
taalelig snille og jeg i ret godt Hu
-meur.

Kommentar: Når Betty Møller på almanakkens første ledige blanke blad indfører en optegnelse for september måned, skyldes det formodentlig at der ikke har været tilstrækkelig skriveplads på bl. 21r. Vi får her et lille indblik i de forskellige daglige sysler for en mor med to små drenge. En norvagisme ‘snille’ (snilde) har tilsyneladende indsneget sig i hendes sprog.¹⁷ Fra angivelsen af at hun er “i ret godt Humeur”, kan man slutte modsætningsvis til at hun som hovedregel var i dårligt hu-

1828; men udsagnet kunne lige så vel gælde udgiftsniveauet i byen. Møller anfører i brevet at de “til April [1829] atter flytte til Christiania, hvorved vi kunne spare betydeligt, da Huuslejen i Byen er falden endeel. Ved saadanne Foranstaltninger haaber jeg, at vor Oeconomie skal komme paa Fode”. Det har i øvrigt ikke glædet Betty at skulle tilbage til snævrere forhold i byen da hun var meget gladere for de landlige omgivelser; hun skriver bl.a. til fru Rahbek: “Jeg har det jo sandelig ogsaa grumme godt i de fleste andre Henseender, nu især, da vi boe paa Landet og paa et saa dejligt Sted som Frogner, vor Lejlighed er stor og beqvem, og kun saa langt fra Byen som Bakkehuset fra Kiøbh.” *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 94.

¹⁶ Titelbladet er transskriberet ovenfor og ses på illustration 2.

¹⁷ Se *Ordbog over det danske Sprog*, ‘snild’, betydning 5; ‘taalelig snille’ betyder altså her omtrent: temmelig søde eller ret artige, medgørlige. Ellers rummer almanakken ingen egentlige norvagismer, måske med undtagelse af udtrykket ‘Kavring’ nedenfor bl. 27v.

mør i det fremmede. Christian er kaldenavn for det ældste barn, Rasmus Christian, der var født i Christiania to år forinden, den 7. august 1828, og opkaldt efter sine bedstefædre, Rasmus Møller (1763-1842) og Christian Frederik Berg (1774-1851). Karakteristisk nok kommer Poul Martin Møller i et brev til at kalde sin dreng Christian Rasmus i stedet for Rasmus Christian: "Vores lille Søn (han hedder Christian Rasmus) er frisk og rask, meget rødhusset og – som en Procurator Gude i Christiania til Bettys store Glæde siger – 'urimelig vakker'."¹⁸ Fritz er kælenavn for Frederik, født 3. maj 1830 (jf. nedenfor). Han var opkaldt efter filosofen Frederik Christian Sibbern (1785-1872).

[3v]

O Du som aarle talte til mit Hjerte
 Veltalende Natur, bliv aldrig stum for mig
 Vær Du mit Vink i Tvivl, min Trøst i Smerte
 Min vise Varer naar jeg troer mig lykkelig! –
 Rahbek

Laß mich an die Morgensonne denken
 Wenn der Abend seine Thränen weint.
Wietschel.

Ach Tonkunst, die du die Vergan-
 -genheit und die Zukunft mit
 ihren fliegenden Flammen so
 nahe an unsere Wunden bringst,
 bist du das Abendwehen aus diesem
 Leben, oder die Morgenluft aus *Jenem?*

Kommentar: Siden rummer de første tre af de yndlingscitater – åndelige strøtanker, mest med døden og afskeden som omdrejningspunkt – som Betty Møller senere har afskrevet i almanakken til sønnen Frederik (jf. senere nedenfor om almanakkens afsluttende optegnelse). Det første citat på denne side er angivelig af Knud Lyne Rahbek (1760-1830). Det er desværre ikke lykkedes at opklare hvorfra det stammer.¹⁹ Disse elegiske linjer står ikke i hans *Poetiske Forsøg*, 1-2, 1794 og 1802, og har ikke

¹⁸ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 99.

¹⁹ Tak til Flemming Conrad og til Flemming Lundgreen-Nielsen for hjælp i denne forbindelse.

kunnet findes i hans talrige tidsskrifter, ej heller i hans fortællinger eller erindringer. Det påfaldende nomen agentis 'Varer' finder man ikke i *Ordbog over det danske Sprog* eller tidligere i Molbechs *Dansk Ordbog*, men Videnskabernes Selskabs ordbog bringer definitionen "En, som er sat til at holde Udkig eller Vagt."²⁰ Naturen vogter over eller advarer mod den indbildte lykke som jeget hvert øjeblik kan rives ud af, og den vejleder og trøster i tvivl og smerte.

Johann Heinrich Wilhelm Witschel (1769-1847) var en tysk evangelisk præst fra Igensdorf i Oberfranken som udgav en meget populær andagtsbog i rationalistisk ånd med titlen *Morgen- und Abendopfer in Gesängen*, Sulzbach 1803. Den blev optrykt talrige gange, og det vides ikke hvilken udgave Betty Møller kan have brugt. Hvis det var den seneste, 9. udgave fra 1828, da findes de citerede to linjer på s. 194 og indgår i "Am letzten Abend im Jahr" i bogens 2. del.²¹ Overgangen til et nyt år maner til eftertanke om livets forgængelighed og Guds nåde. "Noch bin ich im heil'gen Dienst der Zeit; / Aber hinter Wolken steht und winket / Schon der Bote der Unsterblichkeit. / [...] / Schaurich weht die schwarze Todesfahne / Und die ganze Erde ist ein Grab." Men håbet er hinsides graven, i himlen: "Deine Liebe in der Ewigkeit!"

Det tredje citat er af Jean Paul, pseudonymet for den i tiden umådeligt populære, romantiske forfatter Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825). Han var en af Poul Martin Møllers yndlingsdigtere i ungdommen, og hans eget ved nogle lejligheder brugte pseudonym 'Poul Martin' synes dannet med hans pseudonym som mønster.²² Åbenbart har Jean Paul også hørt til Betty Møllers yndlingslektur, allerede at dømme efter frekvensen i almanakken, som rummer hele otte aforistiske indslag af denne digter. Det første citat lovpriser musikkens evighed og har, som man kan se, aften- og morgensymbolikken fælles med de forudgående to linjer af Witschel. Ligesom flere af de følgende Jean Paul-afskrifter i almanakken stammer citatet fra hans tidlige roman *Hesperus oder 45 Hundsposttage*, Berlin 1795.²³ Oprindeligt er ordene 'die-

²⁰ *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse*, 8: V-Z, 1905, s. 138.

²¹ En 10. udgave, *Morgen- und Abendopfer nebst andern Gesängen und einem Anhang*, udkom først i 1839 (om end der også var kommet et amerikansk oplag – på tysk – i Philadelphia 1833).

²² F.C. Olsen kan tilmed oplyse at Møller lignede Jean Paul noget i det ydre, "i det Mindste i en senere Tid", *Poul Martin Møllers Levnet*, 1843, s. 15; sml. Brøndum-Nielsen: *Poul Møller Studier*, s. 17f.

²³ Jean Paul: *Hesperus, oder 45 Hundsposttage. Eine Biographie*, Berlin 1795 (senere ændredes undertitlen til *Eine Lebensbeschreibung* og 'Hundsposttage' til 'Hundposttage'). Cita-

sem' og 'jenem' spatieret, og der læses 'O!' for 'Ach'. Fortsættelsen lyder: "Ja, deine Laute sind Echo, welche Engel den Freudentönen der zweiten Welt abnehmen, um in unser stummes Herz, um in unsre öde Nacht das verwehte Lenzgetön fern von uns fliegender Himmel zu senken!"

[4r oversigt over Markederne i indeværende Aar]

[4v kalender for Januar eller Thorsmaaned, 1. halvdel; her og i det følgende dækker det første kalenderblad for en måned dens 16 første dage]

[5r]

Fromme Einfalt leite mich zum Himmel
 Ferne schwinde jede Traurigkeit;
 Holde *Sanftmuth* schmücke meine Seele
 Und Du himlische *Gerechtigkeit*;
 Milde will ich meinen Lauf vollenden
Stark im Geiste, reines Herzens seyn,
 Friedlich freundlich meine Pflicht erfüllen
 Und im Trübsal mich des Himmels freuen!

Wietschel. –

[5v]

Jene Bilder, aus den Jugendtagen,
 Die kein Gram aus unserm Geist verwischt.
 Jener Schimmer, der so freundlich dämmert,
 Bis er einst mit uns am Grab erlischt
 Jene Tage wo die Welt voll Blumen
 Ohne Dornen uns vor Augen stand,
 Wo die Liebe uns mit allen Wesen
 Froh und sorgenlos zusammen band

tet findes i kapitlet "28. Hundsposttag", underafsnittet "Dritter Osterfeiertag". Det kan ikke afgøres hvilken udgave Betty Møller har brugt. Det kan have været førsteudgaven eller en af udgaverne fra 1798 eller 1819, men snarere har det været *Jean Paul's sämtliche Werke*, Berlin 1826-38, hvor bd. 7-10 omfatter *Hesperus*, og hvor det aktuelle tekststed findes på s. 76 i bd. 9 (Zweite Lieferung, vierter Band), Berlin 1826; jf. *Jean Pauls Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, udg. af Eduard Berend m.fl., 1. Abteilung, bd. 4, Weimar 1929, s. 56 (i Hanser-udgaven *Jean Paul: Werke*, udg. af Norbert Miller, bd. 1, München 1960, s. 949f.). Hun kan også have fundet citatet i en anden sammenhæng, 'forklædt' som aforisme, fx i en antologi af typen *Jean Pauls Geist oder Chrestomathie der vorzüglichsten, kräftigsten und gelungensten Stellen aus seinen sämtlichen Schriften*, Leipzig 1801 eller senere. For romanens handling skal der ikke redegøres her.

Ach sie stehen freundlich uns vor Augen
 Gleich den Sternen in der Sommernacht,
 Und wir hangen still und wonnetrunken
 An dem Bilde, das uns glücklich macht.
 Wietschel.

Kommentar: På disse to sider følger endnu to Witschel-passager til opbyggelse. De to citater finder man i *Morgen- und Abendopfer in Gesängen*, 9. udg. 1828, s. 130 (“Fünfte Woche. Ueber einige Stellen aus der Bergpredigt und aus den letzten Reden Jesu im Johannes”) og s. 246 (“Am Geburtstage. Abend”). Det første sted indgår i et stykke der er beregnet på søndag morgen og tager afsæt i saligprisningerne i Bjergprædikenen. Fremhævelserne er Betty Møllers egne.

[6r kalender for januar, 2. halvdel. Overskrift (eller klummetitel) i forlængelse af bl. 4v: har 31 Dage 1830. På tilsvarende måde ved de følgende måneders 2. halvdel]

[6v kalender for Februar eller Gjøemaaned, 1. halvdel]

[7r]

Wenn Das, was du liebtest lange
 verschwunden ist aus der Erde oder
 aus deiner Phantasie, so wird doch
 in Trauerstunden die geliebte Stim-
 me wieder kommen und alle
 deine alten Thränen mittbringen,
 und das trostlose Herz das sie ver-
 goßen hat! –

Jean Poul.

Das Sterben schmerzt nicht, aber
 das Scheiden von wehrten Seelen
 Jean P.

Kommentar: Sidens første citat stammer fra Jean Pauls *Hesperus*, “23. Hundsposttag” (jf. ovenfor).²⁴ Forfatteren henvender sig i denne pas-

²⁴ *Jean Paul's sämtliche Werke*, 8 (Zweite Lieferung, dritter Band), Berlin 1826, s. 187; jf. *Jean Pauls Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, 1. Abteilung, 3, Weimar 1929, s. 357 (*Werke*, 1, München 1960, s. 843).

sage direkte til læseren (“Leser, wenn das, was du liebtest, lange verschwunden ist” osv.) som en kommentar til at hovedpersonen Viktor, da han er kommet hjem, hører sin elskede Klotildes stemme “unaufhörlich und wie das Echo eines Trauergesangs in seiner Seele”. Det andet citat, der også handler om adskillelse, kommer oprindeligt fra romanen *Siebenkäs*, Berlin 1796-97, kap. 20.²⁵ Det er en lidt friere gengivelse af en replik der lyder: “O, guter Heinrich, das *Sterben* schmerzet nicht, aber das *Scheiden*, das von werthen Seelen mein’ ich.”

[7v]

Die Leiden sind wie Gewitterwolken, in der Ferne sehen sie schwarz aus, *über uns* kaum grau. Wie traurige [*sic*] Träume eine angenehme Zukunft bedeuten, so wirds auch mit dem Traume des Lebens seyn wenn er aus ist.

J: P.

Der Mensch lebt so gern in der Vergangenheit, alles was schon dahin ist, erscheint ihm in einer gefälligeren schönern Gestalt, die Erinnerung macht es ihm noch einmal so lieb; wohl uns wenn sie uns lauter gut an gewandete Tage in sich fast. –

J: P: –

Kommentar: Det første stykke er fra Jean Pauls *Hesperus*, “14. Hundsposttag”.²⁶ Man venter ‘die Gewitterwolken’ med bestemt artikel og i citatets slutning følgende: “so werd’ es mit dem so oft quälenden Traume

²⁵ Romanen der populært kaldes *Siebenkäs*, bærer den fulde titel *Blumen-, Frucht- und Dornenstücke oder Ehestand, Tod und Hochzeit des Armenadvokaten F. St. Siebenkäs im Reichsmarktflecken Kuhschnappel*, Berlin 1796-97. Tekststedet findes i *Jean Paul’s sämtliche Werke*, 14 (Dritte Lieferung, viertes Bändchen), Berlin 1826, s. 67; jf. *Jean Pauls Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, 1. Abteilung, 6, Weimar 1928, s. 461 (*Werke*, 2, München 1959, s. 486).

²⁶ *Jean Paul’s sämtliche Werke*, 7 (Zweite Lieferung, zweiter Band), Berlin 1826, s. 264f.; jf. *Jean Pauls Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, 1. Abteilung, 3, Weimar 1929, s. 211 (*Werke*, 1, München 1960, s. 691).

des Lebens sein, wenn er aus sei.” Sidens andet Jean Paul-citat har det ikke været muligt at lokalisere.²⁷

[8r kalender for februar, 2. halvdel]

[8v kalender for Marts eller Vaarmaaned, 1. halvdel]

[9r]

Wenn auch die Freude eilig
ist, so geht doch vor ihr eine *lange*
Hoffnung her, und ihr folgt eine
längere *Erinnerung* nach! –

J P.

Auf der äußern Welt liegt
allemahl der Widerschein unsres
Innern, wie auf dem Meere der
Widerschein des Himmels liegt,
entweder als düsteres Grau oder
als helleres Grün.

J: P: –

Der lange Schlaf des Todes schließt
unsere Narben zu, und der kurze
des Lebens unsere Wunden! –

J: P: –

Kommentar: Yderligere tre Jean Paul-citater. Det første stammer fra hans *Palingenesien*, Leipzig og Gera 1798.²⁸ I forlængelse heraf illustreres den samme erfaring med en sammenligning fra koldere himmelstrøg: “wie im Polarfrühling, setz’ ich dazu, lange das Bild der Sonne aufgeht, eh’ sie selber kommt, und im Polarherbst ihr Bild noch scheint, wenn sie selber auf lange unterging.” Sidens næste citat, “Auf der äußern Welt” osv., indgår i et værk med den særegne titel *Biographische Belustigung*-

²⁷ En søgning i det samlede tekstkorpus ved den nye historisk-kritiske Jean Paul-udgave, *Werke*, har også været resultatløs. Tak i denne forbindelse til Dr. Michael Will, Universität Würzburg.

²⁸ *Jean Paul's sämtliche Werke*, 19 (Vierte Lieferung, vierter Band), Berlin 1826, “Neunter Reise-Anzeiger”, s. 142f.; jf. *Jean Pauls Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, 1. Abteilung, 7, Weimar 1931, s. 349 (*Werke*, 4, München 1962, s. 920).

gen unter der Gehirnschaale einer Riesin. Eine Geistergeschichte, Gera 1798.²⁹ Man venter 'unsrer' for 'unsres' og 'helles' for 'helleres'. Almanakkens sidste Jean Paul-citat er fra *Hesperus*, "19. Hundsposttag".³⁰

[9v blank]

[10r kalender for marts, 2. halvdel]

[10v kalender for April eller Græsmaaned, 1. halvdel]

[11r]

2 blev Grethes Lille født. –

10 havde Hanne Bryllup. –

[11v]

18 saae vi Skibene lidt fra Bryggen

19 kom de første ind til Den

[12r kalender for april, 2. halvdel]

Kommentar: Alle indførslerne for april 1830 er skrevet med blyant og senere tegnet op med blæk. Hanne er Bettys lillesøster Johanne Caroline Berg (1808-49), der blev gift 10. april 1830 i Stenstrup kirke med proprietær Johann Theodor Petersen (1806-60).³¹ Den under 2. april omtalte Grethe er samme Hannes tvillingsøster Margarete (eller Margrethe) Sørine Berg (1808-57), gift i 1828 med Erik Harding Lange (1795-1874), herre til Rødkilde, med hvem hun fik 5 børn, af hvilke den førstefødte, som der her er tale om, døbttes Johan.³² I et brev til sin fortrolige fru Rahbek fra 2. februar 1827 havde Betty skrevet om denne svoger: "i November blev min Søster Grethe, en af Tvillingerne, forlovet med en Fetter af os, Lange paa Rødkilde, et herligt rart Menneske

²⁹ *Jean Paul's sämtliche Werke*, 17 (Vierte Lieferung, zweiter Band), Berlin 1826, "Erste biographische Belustigung", s. 20f.; jf. *Jean Pauls Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, 1. Abteilung, 5, Weimar 1930, s. 267 (*Werke*, 4, München 1962, s. 284).

³⁰ Eller i senere udgaver "20. Hundsposttag"; se *Jean Paul's sämtliche Werke*, 8 (Zweite Lieferung, dritter Band), Berlin 1826, s. 116; jf. *Jean Pauls Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*, 1. Abteilung, 3, Weimar 1929, s. 306 (*Werke*, 1, München 1960, s. 790).

³¹ Jf. Niels Hedin: *Stamtavle over Slægten Berg*, s. 39.

³² *Ibid.*, s. 39f.; jf. J.C.L. Lengnick: *Slægtregister over Familien Lange, som fra 1737 har eiet og beboet Rødkilde*, 1859, s. 17.

vi alle holde saa meget af og som fra Barn af har hængt saa inderlig ved os, ogsaa den Behagelighed at hun ved dette Valg ej skal fjernes langt fra Hjemmet forøger Glæden betydelig, hans Ejendom er kun en Miil fra Skioldemose og saa ofte hun lyster kan hun jo altsaa see Fader og Moder. Er det ikke morsomt at vi tre Søstre er bleven forlovede i ½ Aar og det bedste er da endnu at det er med saadan rare gode Mænd, som Forældrene holder meget af.”³³ Det står ikke klart hvilke skibes ankomst der kan sigtes til under 18. og 19. april.

[12v kalender for Mai eller Blomstermaaned, 1. halvdel]

[13r]

3 blev min elskede søde lille
Frederik født Kl 2½ om Mor
-genen. –

Kommentar: Indført med blyant, tegnet op med blæk. Frederik Møller, kaldet Fritz, blev født 3. maj 1830 i Christiania. Betty nåede at se ham fylde 4 år før hun selv døde den 15. maj 1834, endnu ikke 30 år gammel. Men han skulle dø endnu yngre: som tidligere nævnt kun 17 år gammel som elev på Odense Katedralskole, hvor han blev mindet som “en af Skolens meest begavede og flinkeste Disciple og fra Hjertets Side et af de elskværdigste unge Mennesker”.³⁴ Om svangerskabets forløb og selve fødslen den 3. maj er der ingen vidnesbyrd i de bevarede breve.

³³ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 81. Erik Harding Lange var i øvrigt klassekammerat med Christian Winther i Nykjøbing F., og de boede i samme pension; jf. også *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 82, hvor Hanne Møller omtaler ham som “min Christians første Ven, da han kom i Nykjøbing Skole, [han] var en god Dreng; og med Glæde hører jeg, at han er et forstandigt, godt og ufordærvet Menneske, født til en skjøn Lykke, som han selv forstaaer at skatte, og bliver gift med en elskværdig Pige, som ogsaa skjønner sin Lykke.”

³⁴ Se *Indbydelsesskrift til den offentlige Examen i Odense Cathedralskole den 19-29de Juli 1848*, s. 97, hvor der står at han “døde under Hovedexamen”, og i en fodnote hertil læses følgende mindeord: “Frederik Møller, Søn af afd. Professor Poul Møller, een af Skolens meest begavede og flinkeste Disciple og fra Hjertets Side et af de elskværdigste unge Mennesker, døde af Brystsyege den 17 Juli 1847. Hans Kammerater have sat ham et smukt Gravmæle med følgende Indskrift: Haab om et Lys i Livets Skygge, / Haab om et Værn imod dets Kulde, / Haab om en Seir, et Navn, en Lykke, / Med Sorg og Savn er lagt i Mulde!” Han var ligesom sin storebror kommet i den lærde skole i Odense, hvortil de var flyttet med stedmoderen, Møllers anden hustru Eline, da hun blev enke; her levede hun med Møllers fire børn: Bettys tre drenge og en datter, Poulina, som var født en måned efter hans død.

[13v blank]

[14r kalender for maj, 2. halvdel]

[14v kalender for Juni eller Sommermaaned, 1. halvdel]

[15r]

2de smilte Frederik første gang.³⁵

[15v]

25 tog Fritz første gang det blotte Bryst

29 et Aar siden vi rejste til Fyen

[16r kalender for juni, 2. halvdel]

Kommentar: Bemærkningen til den 29. juni 1830 sigter til at familien Møller aflagde besøg i Danmark i sommeren 1829, herunder hos Betty's forældre på Skjoldemose. Det var den eneste gang hun var i Danmark under årene i Norge. Med denne rejse i 1829 havde det ellers set sort ud. Møller skriver i december 1828 til sin far og sin stedmor om den anstrengte økonomi og hvilke kedelige beslutninger det giver anledning til: "For det Første have vi maattet opgive den Rejse til Danmark, hvortil vi for næste Sommer med stor Glæde havde lagt Planer. Jeg vilde gjerne have at Betty alene skulde rejse ned til Fyen med en Skipper; men hun vil ikke lade sig overtale dertil, naar jeg ikke kan rejse med, og jeg kan ikke gjøre saadan Rejse uden at gaae med Dampbaaden, hvilket vilde blive for kostbart for os i Aar."³⁶ Endnu i et brev til Sibbern 5. maj 1829 siger Møller at der den sommer og resten af året ikke kan blive råd til en rejse.³⁷ Den 22. juni kan han imidlertid meddele sin nye svoger Jakob Hornemann Bredsdorff (1790-1841), professor ved Sorø Akademi og gift 9. maj 1829 med Møllers søster Petrine (1801-59), at han og Betty den følgende lørdag, dvs. den 27. juni, sejler med en holstensk skipper fra Christiania direkte til Nyborg, hvorfra turen fortsætter med vogn til Sydfyn.³⁸ Når Betty i almanakken angiver

³⁵ 2de er fejl for 2^{den}, anden.

³⁶ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 99.

³⁷ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 102.

³⁸ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 104. Møller vil høre om svogeren og Petrine kan komme fra Sorø over til Fyn, hvor de da kan mødes hos den fælles familie. Jakob Hornemann Bredsdorffs bror, Thomas Bredsdorff, præst i Ollerup ikke langt fra Skjoldemose, var som allerede nævnt gift med en anden af Møllers søstre, Rasmine. Jakob Hornemann Bredsdorff havde tidligere været på visit i Christiania.

afrejsetidspunktet til 29. juni 1829, kan det nok snarere end at hun husker forkert om denne for hende så store begivenhed året før, skyldes at rejsen var blevet opsat et par dage, og at de først var kommet af sted om mandagen. Hvor længe det danske ferieophold varede, vides ikke med bestemthed. Men at de også har set Møllers forældre, står klart; i et brev til sin svigerfar Rasmus Møller fra marts 1830 skriver Betty følgende: "Jeg takker rigtig nok Gud at Omstændighederne tillod os i Sommer at komme hjem saa jeg dog fik Moder endnu engang at se og nu kan glæde mig ved at hun dog saae min lille søde Dreng".³⁹ Den omtalte moder er her Rasmus Møllers kone, Johanne (Hanne) Dorothea Møller, der var død en måned tidligere den 12. februar, og den lille søde dreng er i dette tilfælde den førstefødte Rasmus Christian.

[16v kalender for Juli eller Ormemaaned, 1. halvdel]

[17r]

6te Ioe Fritz første gang højt, sam
me Dag fik han første gang
Kjole.
11te kom vor kjere Møhl til os paa
Sorgenfri.
13 rejste Poul og han til Ringerige

[17v]

25 kom Møhl tilbage fra sin Rejse
til os. Dette var sidste gang
jeg saae ham.

[18r kalender for juli, 2. halvdel]

Kommentar: Møllers gode ven, lægen Nicolai Christian Møhl (1798-1830) var i Norge i juli 1830. Et sådant besøg havde længe været imødeset. Møller skriver i november 1827 til sin ven filologen Niels Bygom Krarup (1792-1842), i øvrigt Møhls fætter og senere svoger, at Møhl "har saa godt som lovet" et besøg næste sommer.⁴⁰ I foråret 1828 forsøger Betty at lokke fru Rahbek til Norge til trods for klimaet ("og hør veed

³⁹ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 108.

⁴⁰ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 88; tidligere trykt i *Mellem klassiske Filologer. Af Niels Bygom Krarups Brevvekslinger*, udg. af Morten Borup, 1957, nr. 50.

Du hvad, hvis Du i August vilde komme herop saa skulde jeg vise Dig, hvad Du aldrig i Dit Liv har seet, en lille bitte sød Christian”), og hun spørger også til Møhl: “Mon Møhl ogsaa er unerbittlich, paa hans Besøg regner vi vist, da *han* dog virkelig ingen antagelig Grund kan have til at bedrage os for det lovede Besøg. Sig ham jeg ordner allerede i Tankerne alt til hans Komme og speculerer paa hvordan han skal faae det bedst og hyggeligst. Værelse skulde han da faae lige ved Pouls, sin Thee om Morgenen paa vor dejlige Altan, hvorunder Elven løber og hvorfra der er en viid og smuk Udsigt. Poul kunde i August være hos ham hele Tiden og han skulde faae Lov til at staae Fadder til vor lille Engel. Sig ham det, saa kommer han dog vist, maaske han venter paa en formelig Invitation! Ja ja den skal nok komme naar det saa bare kan hjælpe.”⁴¹ Betty har derefter sendt ham et brev, som nu er gået tabt. Men fru Rahbek må fortælle Betty at Møhl ikke kommer af sted den sommer: “Fra den fortræffelige Møhl har jeg uendelig mange kiærlige Hilsner til Dig og P.[Poul] Han blev inderlig rørt, da han læste Dit Brev, over al Eders Godhed og fik en stor Fristelse til at tage imod den kiærlige Indbydelse, men han ansaae det dog næsten for umueligt at han kunde foretage denne Reise i Sommer.”⁴² Møhl selv melder i sit brev til Møller fra 18. juli 1828 at han det følgende år, altså 1829, vil rejse til Norge sammen med deres fælles ven geologen Christian Pingel (1793-1852), “men da Hovedmotivet var at see og tale med dig og vi jo efter Rimelighed kunne vente denne Nydelse nede hos os byder klog Oeconomie at opsætte Reisen til et andet Aar.”⁴³

Det andet år blev altså sommeren 1830. Som det også forstås af almanakoptegnelsen ved 11. juli (se illustration 3), tilbragte familien Møller denne sommer på landstedet Sorgenfri, dengang uden for byen. Betty fortæller begejstret sin svigerfar herom i et brev dateret 12. juli 1830,

⁴¹ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 94. Brevet er skrevet den 19.4.1828 på gården Frogner uden for byen, hvor familien på dette tidspunkt boede til leje (jf. ovenfor note 15).

⁴² *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 95. I samme brev kan fru Rahbek fortælle Betty at hun “har foreslaaet Rahbek at tage op til Eder en Maanedes Tid, for at gaae i Skole hos Din Poul,” nemlig i sødhed (da Rahbek angiveligt “kan blive lidt bister”), men en sådan rejse blev der dog intet af. Kamma Rahbek døde i januar 1829 og Knud Lyne Rahbek året efter – som indvarslet af lægen Møhl i sommeren 1828: “Med Fru Rabek [sic] er det høist maadeligt, hun hoster uophørligen og jeg frygter meget for at hun ikke vil overleve Efteraaret. Stakkels Rahbeck! [sic] han har det daarligt nu, men der forestaaer ham en langt værre Tid.” *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 98.

⁴³ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 98. Tydeligvis har de mødt hinanden under familien Møllers besøg i Danmark, “nede hos os” som Møhl siger, i sommeren 1829.

Juli		eller		Drmemaaned	
Dage.	Maanen Syd.			Veirliget.	
1	T Theobald 8 37 E.			60 Meget varmt.	
2	F Marie-Beføg. 9 23				
3	L Cornelius 10 12				
Værer barmhjertige. Luc. 6.					
4	S S.e. Trefol. 11 3 E.			Oscar Klart.	
5	M Anshelm 11 55			3 12 Form.	
6	L Dion Form.				
7	D Willibald 0 48				
8	T Kield 1 41			Tyft.	
9	F Sofrata 2 34			Lidt	
10	L Knud-Konge 3 26			Regn.	
Jesus lærer fra Stibet. Luc. 5.					
11	S S.e. Trefold. 4 17 R.			Tyft.	
12	M Elias 5 9			C. 4 26 Form.	
13	L Christiane 6 0			i i Perig.	
14	D Bonaventur. 6 53			Klart.	
15	L Apost. Petrus 7 47				
16	F Susanne 8 43				
Solens Dvg. Nedg. Solens Dvg. Nedg.					
Dage.	L. M.	L. M.	Dage.	L. M.	L. M.
1	2 43	9 17	9	2 51	9 9
3	2 44	9 16	11	2 54	9 6
5	2 46	9 14	13	2 58	9 2
7	2 49	9 11	15	3 1	9 59

6te Loo Fritz og sine gamle fader, som
me dag for saa godt og
lyde.

11te Som naar sin Møhle til og saa
Sorgenfri.

13te myn Poul og sa til Ringerige

Ill. 3: Et opslag i Betty Møllers almanak (bl. 16v-17r). En optegnelse om Fritz og derunder to optegnelser om vennen Møhls besøg i juli 1830.

altså dagen efter Møhls ankomst: "Dette skriver jeg min søde Fader, fra et af de yndigste Landsteder i Christianias Omegn, Professor Keyzers dejlige Sorgenfri, han er paa en Tour til Kjøbenhavn og har imidlertid tilbuden os at beboe hans Værelser, et Tilbud vi med begge Hænder tog imod, da saavel vi selv som Børnene har saa godt af den fri Luft. Her er en smuk skyggefuld Hauge og en dejlig Udsigt over Byen, Fjorden og hele Omegnen. -- I denne Tid har da Poul Ferie, saa han ogsaa ret kan have godt af vores Ophold her paa Landet, han lever nu ogsaa ret efter sit Sind, læser, spadserer, botaniserer og glæder sig over sine to Drengene."⁴⁴ Det fremgår af almanakken at Møller og Møhl den 13. juli har gjort en udflugt sammen nordpå til Ringerige (Ringerike). Møller omtaler lokaliteten i et brev til fru Rahbek den 7. juni 1827 hvori han, desværre forgæves ligesom senere Betty, opfordrer hende til at komme til Norge: "Hør Fru Rahbek! De har jo aldrig seet et Bjergland. Tænk hvilken Vinding for Deres Landskabsmalerier, om de [sic] sejlede gennem Christiania Fjord; om De efter Landgangen vilde tillade mig at føre Dem til de fortrinligste Prospecter her i Omegnen. Vil

⁴⁴ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 111.

De forlade Verden, uden at have seet det vidtberømte Ringerige med Høne-Fossen, som man i et Par Timer kan kjøre til (fra Christiania)?⁴⁵ Tilsyneladende har Møhls besøg i Christiania været ret kortvarigt; det drejede sig kun om “nogle Dage”, skriver Møller senere til Sibbern.⁴⁶ Møhls tilbagekomst den 25. juli må vel udlægges som en tilbagekomst til København.⁴⁷ Bettys udtryk “vor kjere Møhl” i almanakken skal tages ret bogstaveligt; hun selv holdt endog meget af Møhl endnu før hun overhovedet kendte ham, som det fremgår af hendes brev til fru Rahbek den 2. februar 1827: “Naar De seer Pouls kjere Møhl vil De da bringe ham en venlig Hilsen fra mig, jeg har dog seet et Glimt af ham engang og af Pouls Fortællinger om ham kan jeg saa gyselig godt lide ham.”⁴⁸

[18v kalender for August eller Høstmaaned, 1. halvdel]

[19r]

15 var Fritz i Kirke. –

Kommentar: Der sigtes til barnedåben. Den 15. august faldt i 1830 på en søndag.

[19v blank]

[20r kalender for august, 2. halvdel]

[20v kalender for September eller Fiskemaaned, 1. halvdel]

[21r]

10de modtog Poul Brevet fra Mynster med Tilbudet at komme derned ved Universitetet. en af de aller gladeste Dage jeg⁴⁹ har havt i Norge

⁴⁵ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 84.

⁴⁶ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 120.

⁴⁷ En alternativ forståelse ville være at Møhl har rejst lidt omkring på egen hånd og er kommet tilbage til den norske hovedstad sidst på måneden – hvor de skulle se ham for sidste gang.

⁴⁸ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 81.

⁴⁹ Der læses her kun noget der bedst ligner et g.

Kommentar: Brevet fra J.P. Mynster til Møller, modtaget den 10. september 1830, findes ikke bevaret. Men i et brev til sin far Rasmus Møller, dateret 13. september 1830, iler Møller med at fortælle den glædelige nyhed: "Jeg har nemlig med samme Post maattet skrive til Mynster, 'at jeg tager mod den kongelige Directions Tilbud at drage til det kjøbenhavnske Universitet som Professor extraordinarius i Philosophien'. Dette vilde jeg heller skrive kort og godt end opsætte Beretningen derom i flere Dage. At jeg er vel fornøjet med atter at kunne leve blandt Slægtninge, Venner og Landsmænd, behøver jeg ei at forsikre; Betty synes heller ei at være fortrydelig derover."⁵⁰ Vist en underdrivelse da hun i almanakken kalder det en af de allergladeste dage i Norge – til trods for at hun netop i de dage har en gevaldig Tandpine, der dog, skriver Møller i brevet, "føles mindre paa Grund af de behagelige Phantasier om Fløtningen."⁵¹ Bestallingen som professor ved Københavns Universitet er dateret 12. oktober 1830, men hjemrejsen til Danmark fandt først sted i maj det følgende år, hvor Møller begyndte at undervise sidst på måneden.⁵² Med denne udsigt til hjemkomst har den sidste tid i Norge været behageligere, som man også ser af et senere brev fra Møller til faderen den 17. januar 1831: "Betty er bleven i saa mærkelig bedre Humeur ved Udsigten til at komme tilbage til Danmark, at alle vore Omgangsvener lægge Mærke dertil."⁵³

[21v]

Hjelp mig i Tide at bevare
mit Hjerte fra Letsindighed

⁵⁰ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 115.

⁵¹ Ibid. Møller selv undertrykker i det samme brev ikke sin glæde ved de lyse fremtidsudsigter også på privatfronten: "Vi haabe til næste Foraar at kunne omplante vore to smaa Nordmænd paa dansk Jordbund. [...] Vi ønske at boe paa en af Broerne; helst paa Vesterbro med Adgang til en Have, hvor vi kunne slaae vore to smaa Drengeløse." Således blev det også, jf. nedenfor.

⁵² Hans første forelæsning, i moralfilosofi, fandt sted den 28.5.1831, ser man af et brev til Sibbern, Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 122; i lektionskataloget for sommersemesteret, som begyndte 1.5., stod kun denne løse angivelse: "P. M. Möller, Philosophiæ P. P. E. [Professor Publicus Extraordinarius], quum advenerit, lectiones e valvis publicis indicabit." *Index lectionum in Universitate Regia Hauniensi per semestre æstivum a Kalendis Maiis A. MDCCCXXXI habendarum*, 1831, s. 7. Problemet var at det norske vintersemester varede indtil slutningen af maj, hvorfor Møllers ankomst til København måtte skubbes til sidst på måneden, og han måtte også bede sig fritaget for at eksaminere i juni måned. Betty og drengene var rejst i forvejen med dampskibet til København den 3. maj.

⁵³ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 119.

at naar Du kalder jeg kan svare
 Ja Herre see jeg er bered,
 o Gud giv mig for Jesu Troe
 i Afskedstimen Trøst og Roe!

I Jesu Navn tilgiv o Herre
 Alt hvad jeg syndet har mod Dig
 Ved ham jeg veed Du Synd forlader
 Naar jeg kuns troer og bedrer mig
 Giv mig o Gud ved Jesue Troe
 I Afskedstimen Trøst og Roe
 [fortsættes bl. 23r]

[22r kalender for september, 2. halvdel]

[22v kalender for October eller Sædemaaned, 1. halvdel]

[23r]

Lad da mit Endeligt kun komme
 Jeg gaaer tilfreds af Verden ud,
 Min Frelser lever mig til Fromme.
 Ved ham er Du min Frelsers Gud
 Og giver mig ved Jesue Troe
 I Afskedstimen Trøst og Roe!

Den 3 Junij 1833. –

Kommentar: På bl. 21v og 23r læses strofe 4, 6 og 7 af salmen “Hvo veed, hvor nær mig er min Ende”, Frederik Rostgaards oversættelse fra 1718 af “Wer weiß, wie nahe mir mein Ende”, 1686, af Åmilie Juliane af Schwarzburg-Rudolstadt. I strofe 4, næstsidste linje, venter man: “Giv mig, o Gud, ved Jesu Tro” (sml. den følgende strofe), i strofe 6, første linje: ‘Fader’ for ‘Herre’, og i sidste strofe, linje 4: ‘min Frelsers Gud’ for ‘min Frelsers Gud’. Dette afspejler nok at der citeres efter hukommelsen. Man bemærker også den lille detalje at Betty ligesom sin mand siger ‘kuns’ for ‘kun’. Men bortset fra stavning og især tegnsætning – som Betty kun i ringe udstrækning bruger! – svarer ordlyden ellers til hvad man finder i nr. 410 i den autoriserede *Evangelisk-kristelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt*, 1798 og senere.⁵⁴

⁵⁴ Salmen blev oversat på ny af Grundtvig i 1845; denne tekst genfindes i dag, stærkt korrumperet, som nr. 534 i *Den Danske Salmebog*, 2003.

Det mest interessante her er imidlertid optegnelsens datering, 3. juni 1833, der i høj grad sandsynliggør at også de øvrige citater som Betty har indført i almanakken, stammer fra tiden efter hjemkomsten til Danmark i 1831; samtidig viser det at citaterne synes indført tilfældigt hvor der var plads, og ikke har nogen sammenhæng med almanakkens kalender da den aktuelle optegnelse findes ud for september-oktober.

En uge efter at Betty indskrev denne afskedssalme i almanakken, blev den fjerde og sidste søn Rasmus Johannes (1833-85) født den 12. juni 1833. Man forstår på salmen hvilken stemning hun har befundet sig i. Den 3. november 1831 havde hun født en tredje søn der døde som spæd, og den fødsel havde taget meget på hendes kræfter; herom bemærker F.C. Olsen: "Betty havde i den sidste Barselseng været meget angreben, og følte efter den Tid sin Helbred at være svækket; hendes muntre Lune var heller ikke det samme, som før".⁵⁵ Det følgende år i slutningen af maj 1832 skriver hun til sin svigerfar bl.a. at Fritz er svagelig, og om sin egen tilstand følgende: "Du kan troe bedste Fader at det har været en sørgelig og besværlig Tid for os især vel for mig siden ifjor Sommer, al den Anstrængelse, Angst og Sorg har svækket mit Heldbred [sic] meget men nu vil vi haabe at det skal være overstaaet og at der skal komme lidt Hvile og Roe bagefter saa kommer jeg vel atter til Kræfter."⁵⁶ Sådan skulle det imidlertid ikke gå. Efter den i øvrigt veloverståede fødsel i 1833 fik hun senere samme sommer en alvorlig lungebetændelse der udviklede sig til tuberkulose. I den overleverede brevveksling kan man i tiden frem til hendes død den 15. maj 1834 følge forværringen i hendes tilstand. Den 5. oktober 1833 hedder det fx i et brev fra Møller til faderen at Betty ligger "af en Inflammation i Lungen, hvorfor hun i gandske faa Dage har været aareladt 4 Gange og har eengang havt 10 Iglar paa Brystet foruden flere Spanskfluer og ny Medicin hvert Øjeblik."⁵⁷ Hun underkastes også en særlig kur af en læge Brandis, men lige meget hjælper det. I februar 1834 har sygdommen "antaget en mere seigpinende Character".⁵⁸

[23v]

28 faldt den første Snee, saa man
 begyndte at kjøre i Slæde,
 tillige stærk Frost.

⁵⁵ F.C. Olsen: *Poul Martin Møllers Levnet*, 1843, s. 103.

⁵⁶ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 126.

⁵⁷ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 133.

⁵⁸ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 135.

[24r kalender for oktober, 2. halvdel]

[24v kalender for November eller Slagtemaaned, 1. halvdel]

[25r]

3 Møhls Dødsdag.

13 fik vi Efterretning om Møhls Død.

Kommentar: Nicolai Christian Møhl døde pludselig den 3. november 1830 af et ‘apoplektisk tilfælde’, hedder det med en eufemisme i et brev fra Møller til sin far: “Min Glæde over at [skulle] komme til Kjøbenhavn igjen har lidt et Skaar ved et sørgeligt Dødsfald, som Du formodentlig har erfaret af Aviserne. Professor Møhl, min bedste Ven i Kjøbenhavn, er nemlig gandske pludselig døet af et apoplectisk Tilfælde.”⁵⁹ Men sandheden var den at Møhl tog sit eget liv. Han var ellers kun tre uger forinden, den 12. oktober, blevet udnævnt til professor extraordinarius ved det medicinske fakultet ved Københavns Universitet. Hans ulykke lå et andet sted: en tiltagende dyb melankoli der angivelig var forårsaget af en ulykkelig kærlighed til Johanne Luise Pätges, som han, med Morten Borups ord, “i sin sidste Levetid saa glide over til Vennen Heiberg” (hun blev fru Heiberg den 31. juli 1831).⁶⁰ Møhl havde i 1829 friet til hende, via en madam Wexschall, men stillet den betingelse at hun forlod teatret, hvad hun naturligvis ikke kunne imødekomme.⁶¹

⁵⁹ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 117. Originalen til dette brev til Rasmus Møller kendes ikke (det citeres i Ludvig Daaes ovennævnte artikel, s. 15), og brevet er udateret. Vi kan dog nu komme en datering lidt nærmere end Morten Borups “[Efter 3. November 1830]” da det fremgår af almanakken at de først fik underretning om Møhls død den 13.11., der herefter kan gælde som ny *terminus post quem*.

⁶⁰ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, 3, s. 99. Se også Ib Ostenfeld: *Seks patografiske miniatureer*, 1966, s. 9-18.

⁶¹ Jf. Johanne Luise Heiberg: *Et Liv gjenoplevet i Erindringen*, 1, 1891, s. 142-144 (4. udg. 1944, 1, s. 92f.); se også s. 212-215 (4. udg. 1944, s. 132f.) om reaktionen på Møhls død, hvor det også fremgår at han ifølge lægens mening havde taget opium. I et brev til Møller, dateret 18.3.1829, havde Møhl skrevet: “Jeg er nu til Overmaal kjed af at leve som Garçon [dvs. ungkarl] og nærer derfor med Omhyggelighed en Flamme, som er begyndt at brænde in cavitate pectoris.” (Citeret efter originalen, hidtil utrykt, NKS 4783, 4°). Han lader forstå at han, når han får ansættelse ved universitetet og bedre økonomi, agter at gifte sig, men meddeler ikke med hvem. I samme brev opfordrer han Møller til at skrive et digt til den nyligt afdøde fru Rahbek, “hvis ikke Philosophien har slaaet Poesien i Dig ihjel.”

Selv mordet kom som et chok for alle, og fem måneder senere, den 12. april 1831, skriver Møller til Sibbern om sorgen: "Møhls Død har været mig et særdeles haardt Stød; jeg har endnu bestandig mange mørke Timer ved Tanken om, at jeg ikke kan træffe ham meer i dette Liv. Han tilbragte nogle Dage hos mig i afvigte Sommer. Den Gang saae han saa blomstrende ud, at Efterretningen om hans Bortgang maatte komme mig høist uformodet, ja, saa uformodet, at jeg i lang Tid ikke kunde faae rigtig i Hovedet, at han virkelig ikke levede meer."⁶² Vilh. Andersen oplyser at Betty "i et Brev fra denne Tid" skriver følgende: "Poul forvinder det vist aldrig rigtig, skjøndt vist Ingen uden jeg mærker, hvor dybt han sørger, han gjemmer altid sligt hos sig selv og er tilsyneladende den Samme."⁶³ Når Møller havde glædet sig til at komme tilbage til Danmark, var det ikke mindst for at kunne omgås netop Møhl, som han jo i det ovennævnte brev til faderen kalder for sin bedste ven. De havde kendt hinanden siden ungdommen, hvor de også begge indgik i 'Tyltven' i striden mod Baggesen i 1818; på det tidspunkt drev Møhl andre studier, filologi og filosofi, før han med ildhu besluttede sig for at læse medicin. Han opnåede også doktorgraden (for en afhandling om kopper) og et medlemskab af redaktionen for det hæderkronede *Maanedsskrift for Litteratur*. I dettes fine nekrolog over ham forklares hans tidlige død også med et 'apoplektisk tilfælde', dvs. en hjerneblødning eller blodprop.⁶⁴

På etårsdagen for Møhls død, den 3. november 1831, fødte Betty parrets tredje søn, der blev opkaldt efter ham: Nicolaj Christian Møhl Møller, men som allerede nævnt døde barnet som spæd. Efter denne tredje fødsel kom hun aldrig rigtig til kræfter igen.

[25v]

30 svaret Annette og Moder
paa deres Breve.

⁶² *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 120. Til bemærkningen om at Møhl under sommerbesøget så 'blomstrende' ud, findes en pendant i et udsagn af Betty: "Da han var her i Sommer, var han saa rask og saa ud til at leve alle os andre over." Citatet findes i Ludvig Daaes ovennævnte artikel, s. 15; men det brev som han citerer fra, kendes ikke.

⁶³ Vilh. Andersen: *Poul Møller*, 1894, s. 318; ortografien og interpunktionen er Andersens. Hvor et sådant brev befinder sig, har ikke kunnet opklares.

⁶⁴ *Maanedsskrift for Litteratur*, 4, 1830, s. 555-563. Nekrologen var skrevet af vennen professor C.N. David, med hvem han delte bolig, og som havde fundet ham død sent på aftenen. Tidligere skal Møhl, med lyset i sin hånd, ifølge en usikker overlevering have sagt til David: "Nu går jeg ind og slukker mit lys." Jf. Johanne Luise Heiberg: *Et Liv gjenoplevet i Erindringer*, 4. udg. 1944, 4, s. 302, kommentar til s. 132.

[26r kalender for november, 2. halvdel]

Kommentar: De omtalte breve synes ikke at være bevaret, ej heller Bettys svar. Hendes mor var Elisabeth Berg, født Hensler (1775-1851), gift i 1797 med proprietær Christian Frederik Berg til Skjoldemose (1774-1851).⁶⁵ De satte seks sønner og seks døtre i verden, og Betty var deres sjette barn. Den omtalte Annette er komtesse Annette Moltke (1798-1884).⁶⁶ Hun var Bettys meget nære veninde – endog så nær at hun i sommeren 1827 havde ledsaget Betty og hendes mand på deres beskedne ‘bryllupsrejse’, et besøg hos svigerforældrene i Købelev præstegård på Lolland. Måske som et vidnesbyrd om sin notoriske distraktion var Møller i et tidligere brev til sin forlovede kommet til at kalde Annette for Ane.⁶⁷ Dette er en god historie som Vilh. Andersen ikke undlader at bringe, og han mener at Betty ikke kan have forsømt at gøre sin forlovede “opmærksom paa, at denne fortræffelige Dame ikke hed Ane, men Annette”.⁶⁸ Imidlertid står hun i *Danmarks Adels Aarbog* anført som Anna Catharina Henningia (eller tidligere i adelsårbogen for 1921: Ane Cathrine Henningia).⁶⁹ Diminutivformen Annette har været hendes almindelige kaldenavn.

[26v kalender for December eller Christmaaned, 1. halvdel]

[27r]

7 følte vi Fritzes første Tand
som et spidst Knappenaalshovede
nede i Munden.
kort i Forvejen begyndte han
at sludre og viste at han gjen-
-kjendte os naar han saae os
i Speilet. –

⁶⁵ Jf. Niels Hedin: *Stamtavle over Slægten Berg*, s. 24ff.

⁶⁶ Annette Moltke var datter af kontreadmiral, grev Adam Gottlob Ferdinand Moltke (1748-1820) og komtesse Ide Birte, født Raben (1774-1820), jf. *Danmarks Adels Aarbog 1991-1993*, 1994, s. 713 (sml. *Danmarks Adels Aarbog*, 1921, s. 526). Da faderen blev sindsygt, var hun fra 1803 plejedatter i Kerteminde hos pastor Jens Paludan-Müller, senere stiftsprovst i Odense (far til digteren Frederik Paludan-Müller), og hos denne familie boede hun indtil 1830. Knap en uge før Bettys død blev hun gift den 9.5.1834 med major, amtsforvalter Hans Tage Moritzen (1794-1857).

⁶⁷ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 60.

⁶⁸ Vilh. Andersen: *Poul Møller*, 1894, s. 280.

⁶⁹ *Danmarks Adels Aarbog 1991-1993*, 1994, s. 716; jf. *Danmarks Adels Aarbog*, 1921, s. 530. Hun var opkaldt efter sin mormor, som bar de samme tre fornavne.

Kommentar: ‘Sludre’ er her anvendt i betydningen ‘pludre’ om uforståelig småbørnesnak. I et brev til sin far og sin stedmor havde Møller tidligere skrevet om den første søns lignende evne til genkendelse som spædbarn: “Det bedste ved Drengen er, at han i et Øjeblik kan blive mild og god igjen, om han aldrig er saa bister. Han kjender meget godt Betty og mig og strækker Armene ud efter os, saa snart han seer os.”⁷⁰

[27v]

d 4de Februar begyndte Fritz lidt at

krybe og rejse sig op

d 17 Februar rakte Fritz os

sin Kavring at vi skulde bide

lidt af den.

23 Februar rakte Fritz os sin

lille søde Mund til Kys naar

vi bade ham derom.

d 25 begyndte Fritz at drikke af

Kop.

Den 22 Junij fik Fritz Støvler.

en 3 Uger før begyndte han

at gaae rask ved Støtte

Den 13 Julij rejste Fritz⁷¹ alene midt

paa Gulvet, samme Dag gik han

[*fortsættes bl. 29r*]

[28r kalender for december, 2. halvdel]

[28v tabel over Solens Declination i 1830, januar-april]

[29r]

ogsaa et Skridt alene. allerede⁷²

en 3 Uger før stod han ene

og begyndte at sige ja, ney

tak osv.

⁷⁰ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 99.

⁷¹ Herefter mangler ‘sig’.

⁷² Foran ordet ‘Skridt’ findes et tilløb til et ord som ikke kan bestemmes nærmere. Læsningen af de to sidste ord i denne linje, ‘alene. allerede [sic]’, er i øvrigt usikker.

Kommentar: Optegnelserne på bl. 27v, fortsat på bl. 29r, er fra februar, juni og juli 1831, altså er de sidste to indført efter hjemkomsten til Danmark. Som allerede nævnt rejste Betty og de to drenge med det første dampskib til Danmark den 3. maj 1831, og Møller fulgte efter i slutningen af måneden. Familien bosatte sig på Vesterbro (nr. 56), hvor de lejede sig ind hos den ovennævnte Christian Pingels forældre, i hvis hus også sønnen boede. Til sin svigerfar Rasmus Møller skriver Betty i sommeren 1831: "Du kan da nok vide søde Fader at jeg er overordentlig glad ved at være kommen herved til det kjere Danmark og vi har ogsaa faaet en meget pen lille Lejlighed her paa Vesterbro hvor vi har det gandske rart. Børnene ere især glade ved Haugen og Gaarden hvor de næsten opholder sig bestandig, den lille Fritz er bleven saa rask, sund og rødhusset siden vi kom herud saa det er en Lyst at see, han har hidentil været mindre stærk end Christian saa det er dobbelt glædeligt at vi er kommen til at boe paa Landet for hans Skyld. Det er et velsignet livlig venlig Barn og han ligner Poul saa gyselig at Præsten Sætoft som besøgte os forleden strax udbrød 'naa Gud hvor den Dreng da ligner Dig'; jeg glæder mig meget til om kort Tid at skulde vise Dig disse to Guldstykker [...]." ⁷³

Fra samme lykkelige sommer stammer nogle af optegnelserne i almanakken. I juli måned, erfarer vi, var Fritz begyndt at sige enkeltord som 'ja', 'nej', 'tak'. En dygtig filolog som Møller har utvivlsomt også været meget interesseret i den sproglige udvikling; ved en tidligere lejlighed havde han til forældrene skrevet om sin førstefødte, altså Christian: "Han begynder endogsaa at sætte Ord sammen til Sætninger, dog saaledes at han efter Hebræernes Maade udelader Copula. Saaledes siger han f. Ex. 'Ba Bu!' hvormed han mener, at Fader anmodes om at løfte ham op paa Armen for at han kan jage Fluerne bort fra Væggen. De seer heraf, at hans Sprog i Rigdom ikke staaer meget tilbage for det Mesopotamiske." ⁷⁴

Den under 17. februar omtalte 'Kavring' må man nok regne for en norvagsisme; det betyder et lille rundt, hårdtbagt brød eller en tvebak.

[29v]

Elskede Barn jeg har skreven Dig
adskillige Steder af som jeg ved

⁷³ Poul Møller og hans Familie i Breve, nr. 123.

⁷⁴ Vilh. Andersen: Poul Møller, 1894, s. 291; et sådant brev findes ikke i Poul Møller og hans Familie i Breve.

at læse i forskellige Bøger har truffet
paa og som jeg har mærket mig
og tit læst igjen, naar jeg var
bedrøvet og modløs og tit har
det mildnet mit Sind og ledet
mine Tanker fra denne Jord⁷⁵
og dens Sorger til Ham som
styrer Alt og jeg er⁷⁶ bleven
taalmødigere og faaet nyt Haab.
O at de ogsaa *saaledes* maatte
tale til dit Hjerte naar du imel
lem blader i denne Bog, det er
et Haab som jeg ikke har kunnet
[fortsættes bl. 31r]

[30r tabel over Solens Declination i 1830, maj-august]

[30v tabel over Solens Declination i 1830, september-december]

[31r]

give Slip paa ved at afskrive dem
heri. Maaske jeg snart skal forlade
Eder i elskede Børn men tænk saa
paa mig min Fritz naar du bliver
saa stor at du kan høre tale om
din Moder og kan ahne hvor
uendelig en Moder elsker sit Barn
og husk at mit sidste Suk vil
være for Eder og at jeg hos Gud
dog vil omsvæve Eder og vaage
over Eder. O mit elskede Barn, træd
i din Faders Fodspor, bevar et rent
Sind og et fromt Hjerte, saa vil
Gud blive i Dig og du vil altid

[31v]

have Fred og Roe i Din Sjel

⁷⁵ Rettet fra 'Jorden'.

⁷⁶ Først skrevet 'har', der anticiperer 'faaet nyt Haab' i næste linje.

i hvad din Skjebnen [*sic*] end her
 skal blive. Glem ikke at Alt
 er lidet alt forgængeligt undtagen
 en god Samvittighed og den Bevidsted [*sic*]
 at have opfyldt sin Pligt og aldrig
 glemt Gud, o elskede Fritz kunde
 jeg ret indpræge det i dit Hjerte
 kunde disse Linier naar jeg en
 gang er borte ret gjøre dig
 min Angst og mit Haab ret
 tydelig og den Kjerlighed hvormed
 jeg elsker Dig o jeg vilde være
 [*fortsættes bl. 33r*]

[32r Formørkelser og Fremstilling af Planeternes Omløbstid om Solen]

[32v Tabel, som for hver anden Dag i Aaret viser hvormange Minuter et Uhr bør vise mere eller mindre end en rigtig stille Sol-skive]

[33r]
 saa lykkelig og rolig thi saa
 vidste jeg at i hvad end der
 hændes Dig at du aldrig vil
 kunde blive aldeles ulykkelig
 thi *det er kuns den Lastværdige*
der ikke kan agte sig selv og ikke
hos Gud kan finde Trøst og Raad
 og saa veed jeg jo at jeg en-
 gang igjen samles med Dig
 hos Gud og at du her paa Jorden
 vil være en Trøst for Din
 herlige Fader og et nyttigt agt-
 værdig Menneske, o Gud styrke
 Dig til alt Godt og velsigne
 Dig med sin Fred og Naade!

[33v blank]

Kommentar: Denne afsluttende, bevægede og bevægende optegnelse på fire sider, bl. 29v, 31r, 31v og 33r, er direkte henvendt til sønnen Frederik, kaldet Fritz. Moderen oplyser at hun i almanakken har afskrevet adskillige steder som har været hende selv til trøst i modløsheden og ledet hendes tanker fra denne jord til ham som styrer alt. Det drejer sig om citaterne af Rahbek (ovenfor bl. 3v), Witschel (bl. 3v, 5r, 5v), Jean Paul (bl. 3v, 7r, 7v, 9r) og de tre strofer af salmen "Hvo veed, hvor nær mig er min Ende" (bl. 21v og 23r). Disse tekster er åndelige strøtanker, mest med døden og afskeden som omdrejningspunkt og fulde af fortrøstning om det evige liv. Almanakkens afsluttende optegnelse viser også med al tydelighed at Betty er bevidst om snart at skulle forlade denne verden, og man kan få det indtryk at den må være indført ikke længe før hendes død den 15. maj 1834. Hun har indstillet sig på afskeden, selv om der dog findes en rest af håb, "Maaske jeg snart skal forlade Eder i elskede Børn"; men hun tager for givet at hun er død og "engang er borte" når Fritz bliver stor. Et af almanakkens citater, salmen "Hvo veed, hvor nær mig er min Ende", er som sagt dateret den 3. juni 1833; det kan ikke afgøres hvornår de andre er indført, men det må være sket før den afsluttende store optegnelse, indledt med "Elskede Barn".

Det er rigtigt at denne optegnelse er af meget personlig karakter, endog i en sådan grad at Erik Dal, da almanakken var i hans eje, så sent som i 2003 kunne anføre i et brev at "den lille bog er så privat, at jeg næsten har modvilje mod at vise den frem".⁷⁷ Man forstår dette synspunkt, selv om det ikke er holdbart i nutidig editionsfilologi hvor snart sagt alt personligt materiale, dagbøger og breve, lader sig publicere, i det mindste når vi har at gøre med for længst afdøde personer. Men synspunktet er endnu mindre holdbart når det – overraskende – viser sig at optegnelsen for så vidt allerede har været offentliggjort af Johs. Brøndum-Nielsen, første gang i *Nationaltidende*, 8. maj 1939, og året efter i bogen *Poul Møller Studier*. Han kan nemlig oplyse at Betty har efterladt sig "et lille rørende Dokument, et Brev fuldt af kærlige Moderord

⁷⁷ Jeg tillader mig at citere af dette brev, stilet til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, da kladden hertil nu er offentligt tilgængelig på Håndskriftafdelingen, Acc. 2006/103, lægget 'Korrespondance'. Dal beskriver her almanakkens sidste blade som "fyldt med dybt personlige betragtninger", og man forstår at det især er disse som gør en offentliggørelse problematisk. Hensigten med brevet var at gøre DSL opmærksom på det Møller-materiale som han lå inde med (nu på Håndskriftafdelingen, Acc. 2006/103) fordi det kunne få personalhistorisk interesse i forbindelse med selskabets kommende kritiske udgave af Poul Martin Møllers skrifter.

til den lille Søn Frits, en Stump Dreng paa 4 Aar! Han har vel været sin Moders Øjensten.” Brøndum-Nielsens transskription lyder således, og jeg har angivet hvor noget mangler samt kursiveret afvigelserne i forhold til almanakkens ordlyd (her ses bort fra forskelle i interpunktion⁷⁸ og ortografi):

Elskede Barn[,] ⁷⁹ jeg har skreven dig adskillige Steder af, som jeg ved at læse i *herlige* Bøger har truffet paa, og som jeg har mærket mig og tit læst igien, naar jeg var bedrøvet og modløs ... Maaske jeg snart skal forlade Eder, [i *mangler*] elskede Børn, men tænk saa paa mig, min Fritz, naar du bliver saa stor, at du kan høre tale om din Moder og kan ahne, hvor *inderlig* en Moder elsker sit Barn, og husk, at mit sidste Suk vil være for Eder, og at jeg hos Gud dog vil *omfavne* Eder og vaage over Eder. O, mit elskede Barn, træd i din Faders Fodspor. Bevar et rent Sind og et fromt Hierte ... O, elskede Fritz, [*en passage mangler*] kunde disse Linier, naar jeg engang er borte, ret gjøre dig min Angest og mit Haab [ret *mgl.*] tydelig og den Kjerlighed, hvormed jeg elsker dig ... Saa ved jeg [*en passage mgl.*], at du [her paa Jorden *mgl.*] vil være en Trøst for din herlige Fader. [*en passage mgl.*]⁸⁰

Prikkerne ‘...’ er Brøndum-Nielsens og angiver udeladte passager. Som man vil se, er der en del afvigelser i forhold til almanakkens version. Enkelte ord og hele passager mangler uden nogen form for markering af at noget skulle mangle, og ellers er følgende varians påfaldende: herlige/forskellige, inderlig/uendelig, omfavne/omsvæve. Man kan rimeligvis udelukke at disse forskelle skulle kunne skyldes fejl eller mangel på omhu fra Brøndum-Nielsens side. Han oplyser jo også at teksten stammer fra et *brev*. I lighed med andet hidtil ukendt materiale fremlagt i *Poul Møller Studier* skulle dette brev befinde sig i hvad han kalder for det ‘Poul Møllerske Brevskrin’ og være stillet til rådighed for ham af frøknerne Betty og Thora Møller, de to sønnedøtre (fra hvem flere Møllermanuskripter er tilgået Det Kongelige Bibliotek). Jeg må her skuffe læseren med at et sådant brev ikke har kunnet findes på Det

⁷⁸ Man forestiller sig vanskeligt at Betty har brugt så mange kommaer.

⁷⁹ Her indskyder Brøndum-Nielsen “– skriver Moderen –”.

⁸⁰ Brøndum-Nielsen: *Poul Møller Studier*, s. 56f. Som sagt var teksten tidligere præsenteret i *Nationaltidende*, 8.5.1939 (“Fra Poul Møllers gamle Brevskrin”); de to versioner af citatet er identiske bortset fra stavningen af ordene ‘rent’/‘reent’ og ‘Kjerlighed’/‘Kjærlighed’.

Kongelige Bibliotek blandt Poul Martin Møllers papirer – det skulle i givet fald være indlemmet i Håndskriftafdelingen efter 1976 hvor Borups brevudgave udkom – og der findes heller ingen afskrift eller noget notat herom fra Brøndum-Nielsens side i dennes Poul Møller-samling (NKS 5046, 4°), herunder i hans eget eksemplar af *Poul Møller Studier*, som ellers rummer mange tilskrifter og indlagte lapper. Et sådant brev må altså enten fortsat befinde sig i (ukendt) privateje eller være gået tabt. Dets indhold må Betty have kopieret ind i almanakken eller omvendt.

Det forekommer i det mindste naturligere at henvisningen “jeg har skreven Dig adskillige Steder af” opræder i almanakken hvor de selvsamme afskrifter findes, frem for i et særskilt brev. Passagen med “naar du imellem blader i denne Bog [...] afskrive dem heri” er udeladt i Brøndum-Nielsens citat, så det kan ikke afgøres om den indgår i brevet (som i så fald skulle have ledsaget almanakken). Men at der vitterlig har været tale om et brev, og at Brøndum-Nielsen ikke kan have husket forkert, bliver klart når han angiver at samme brev har en slutning, et overskud i forhold til almanakken. Han skriver i *Poul Møller Studier*: “Sidst i samme Brev sætter hun [Betty Møller] sine Husmodertanker paa Papiret: ‘Hvad mit Huus angaar, da har jeg saa meget muligt stræbt at holde det i Orden, og min kjære troe Mathilde har lovet mig, om jeg skal forlade det, at blive her, indtil den, som skal træde i mit Sted, er bleven bekiendt med Skiekkene, og har lovet mig at levere en nøiagtig Fortegnelse over alt i Huset til Møller og til den, som skal overtage Bestyrelsen.’”⁸¹ Man kommer her i tanke om hvad Møllers biograf F.C. Olsen bemærker i anledning af Bettys besværlige tredje fødsel (i 1831): “Betty havde i den sidste Barselseng været meget angreben, og følte efter den Tid sin Helbred at være svækket; hendes muntre Lune var heller ikke det samme, som før, og der forekom Øieblikke, da en Anelse drev hende til at nedskrive Bestemmelser, hun ønskede fulgte efter sin Død.”⁸² En sådan bestemmelse har vi her at gøre med. Det var Bettys ønske at hendes veninde Eline von Bülow (1804-76) så at sige overtog ‘bestyrelsen’.⁸³ Måske ville hun tilmed have bifaldet at denne et par år

⁸¹ Brøndum-Nielsen: *Poul Møller Studier*, s. 57; citatet er identisk med versionen i *Nationaltidende*, 8.5.1939, som dog har ‘Skiekkene’ for ‘Skiekkene’ (avisens sætter har vel ment at det var en uønsket fejl).

⁸² F.C. Olsen: *Poul Martin Møllers Levnet*, 1843, s. 103.

⁸³ I et brev dateret 8.7.1834 til sin far skriver Møller: “Om hende [Eline v. Bülow] havde Betty ogsaa flere Gange sagt, at hun ønskede at anbetroe sine Børn til hende, dersom hun selv skulde falde fra dem.” *Poul Møller og hans Familie i Brev*, nr. 137. Efter Bettys

senere blev Møllers anden kone i et meget kort men lykkeligt ægteskab indtil hans tidlige død i 1838.

Betty Møller havde til det sidste håbet på at hun skulle komme sig. Et halvt år efter hendes død skriver Poul Martin Møller til sin svigermor Elisabeth Berg den 7. november 1834: "Det var en stor Lykke, at vi Andre aldrig talte med hende om Mueligheden af, at vi kunde miste hende; thi hun hentede meget Haab af det Haab, hun troede vi havde om hendes Helbredelse. Jeg behøvede i den Henseende ikke at forstille mig; thi jeg havde virkelig næsten til det Sidste bestandig et svagt Haab. Det havde været Skrækkeligt, dersom Betty sikkert skulde have seet sin Død imøde og med denne Udsigt idelig have havt vore smaa Børn for Øine, hvem hun skulde forlade, førend de endnu kjendte hende."⁸⁴

SUMMARY

FINN GREDAL JENSEN: *The Almanac of Betty Møller*.

In 2006 the Royal Library bought an almanac that had belonged to Betty Møller (1804-34). It was given to her by her husband, the Danish poet and philosopher Poul Martin Møller (1794-1838) during their stay in Norway where he was professor of philosophy. While the book is an almanac in the usual sense, containing a calendar of months and days, with astronomical data and calculations, ecclesiastical and other anniversaries, Betty Møller also used the blank pages as a kind of personal journal. The article briefly presents the general background, transcribes and comments upon her entries, some of which were written after their return to Denmark in 1831. The personal contents mostly concern her daily life with their small children or record a few major events, for instance the happy feeling when Møller was appointed professor at the University of Copenhagen, since this meant that their life abroad could come to an end. The last long entry, which is highly emotional, she seems to have written shortly before her early death in 1834. She dedicates the almanac to one of her sons, Frederik Møller,

død kom børnene hen til morforældrene på Skjoldemose, hvor Eline boede og tog sig af dem.

⁸⁴ *Poul Møller og hans Familie i Breve*, nr. 140. Det er i samme brev at man så at sige finder kimen til Møllers store afhandling om beviserne for udødeligheden, som tydeligvis er inspireret af Bettys død: "Den sørgelige Skilsmisse, som vi have oplevet, har hos mig gjort Tanken om et andet og højere Liv meget mere levende og nærværende, end den nogensinde før har været." Se herom senest Finn Gredal Jensen: 'Den sande Kunst er en Anticipation af det salige Liv'. En tese af Poul Martin Møller, i Joakim Garff, Ettore Rocca og Pia Søtoft (red.): *At være sig selv nærværende. Festskrift til Niels Jørgen Cappelørn*, 2010, s. 224-238.

called Fritz, whose infancy and early development is the subject of several of the entries and to whom she has copied some short passages from her favourite books for him to read after her death.

